

УДК 347.471.7(477.74) «XIX/XX»

І.Ф. Кучерявенко  
(м. Ізмаїл)

## ЄДИНОВІРСТВО В ІЗМАЇЛЬСЬКО-БЕССАРАБСЬКІЙ СТАРООБРЯДНИЦЬКІЙ ЄПАРХІЇ в XIX – першій половині XX ст.

*В статті висвітлюються основні методи впровадження єдиновірства в Ізмаїльській старообрядницькій єпархії. Аналізуються причини невдалих спроб цього запровадження з боку офіційної церкви.*

*Досліджуються взаємовідносини російських старообрядців із офіційною владою та церквою. Визначається роль старообрядницького населення у духовній та матеріальній культурі Південної Бессарабії.*

**Ключові слова:** Ізмаїльсько-Бессарабська старообрядницька єпархія, старовіри, липовани, некрасівці, єдиновірство, старообрядницькі приходи, протирозкольничий місіонер.

*В статье рассматриваются основные методы внедрения единоверия в Измаильско-Бессарабской старообрядческой епархии. Анализируются причины неудачных попыток этого внедрения со стороны официальной церкви.*

*Исследуются отношения русских старообрядцев с официальной властью и церковью. Определяется роль старообрядческого населения в духовной и материальной культуре Южной Бессарабии.*

**Ключевые слова:** Измаильско-Бессарабская старообрядческая епархия, староверы, липоване, некрасовцы, единоверие, приходи старообрядцев, противораскольничий миссионер.

*A complex of the problems, related to becoming, development and liquidation of Izmail diocese, which existed on South Bessarabia territory in XIX – beginning XX st. is considered in article.*

*Achievements of our historiography in sphere of staroobryadchestvo during the first half of XIX – beginning the XXI centuries are analyzed.*

*Causes of liquidation of the Izmail diocese are determined. Educational, theological and missionary activity of clergy of staroobryadchestvo diocese is lighted.*

**Keywords:** diocese of Izmail-Bessarabia staroobryadchestvo, staroveri, lipovane, necrasovtsi, edinoverie, arrivals of staroobryadtsev, protirascolnichiy missionary.

Старообрядництво (до 1905 р. членів течії називали розкольниками, само-назва – старовіри) зародилося в Росії в середині XVII ст. і набуло самостійного розвитку (поза офіційною церквою) після собору (РПЦ) 1666–1667 рр. Цей собор закріпив розкол, засудивши як супротивників Никона («поборників духовного благочестя»), так і його самого. І тільки в 1971 р. РПЦ зняла прокляття із старообрядців, накладене на них ще в XVII ст.<sup>1</sup> Слід зазначити,

що старообрядництво – нехарактерне явище для України і його зародження та розвиток у XVII ст. могли здійснитися лише в російській церкві, для якої релігійний обряд, форма релігійного життя набували величезного значення і часто переважали його суть. Будь-які зміни обряду, навіть запропоновані патріархом, наштовхувалися на великий опір значної частини кліру та мирян. Українці, зважаючи на особливості українського православ'я, що сформувалося у Київській митрополії (європейськість, толерантність тощо), не абсолютизували обряд і інколи запозичували дещо із католицизму та протестантизму. І навіть географічно старообрядництво розвивалося в Україні на землях, найбільш близьких до Росії. Тому розкол на українських теренах на перших порах був суто російським явищем і зумів укріпитися тут завдяки відходу православ'я в Україні від традицій українського православ'я та перетворенню церкви на елемент державно-бюрократичної системи. Це відштовхувало багатьох вірних православної церкви в ряди старообрядців чи духовних християн.

Проте не можна розглядати розкол як реакційне явище. Виступаючи на перших порах як реакційний рух, старообрядництво перетворилося згодом на фактор, який сприяв очищенню православної церкви, гальмував її надмірну централізацію й одержавлення. Власне саме це й стало притягальним моментом для православних України, котрі підтримали старообрядницький рух.

Оселившись в Південній Бессарабії, старообрядці знайшли тут відносний спокій. Місцеве українське населення ставилося до старообрядців терпимо, а чиновники синодальної канцелярії, військові команди певний час сюди не добиралися, що забезпечувало в цілому нормальне релігійне життя прихильників давньоправославного обряду. Громади фактично існували ізольовано, склалися, як свідчать документи місцевої адміністрації, виключно з росіян-переселенців, для яких відособленість від українського оточення мала принциповий характер і була гарантом збереження релігійних переконань, способу життя, обрядів тощо. Імовірно, міркування самозбереження визначали релігійну поведінку старообрядців стосовно українського православного оточення – вони не робили спроб розширити коло своїх прихильників за рахунок українських неофітів з різних причин, у тому числі через побоювання втратити терпиме до себе ставлення<sup>2</sup>.

В різні періоди церковної історії взаємовідносини між двома релігійно-церковними таборами – офіційно-православним і старообрядницьким – коливалися від більш-менш мирного співіснування до гострої нетерпимості, провокованої значною мірою державно-політичними чинниками. Останні вбачали в старообрядництві не лише релігійну опозицію державній церкві, а й вірогідне, фінансово сильне, впливове угруповання торгово-промислового капіталу, яке було зацікавлене у знищенні кріпацтва та його рудиментів.

Документи свідчать, що зміни у міжцерковних відносинах цих споріднених течій у ті чи інші періоди були викликані не стільки конфесійними інтересами на первинному, місцевому рівні, скільки державно-синодальними указами, циркулярами, що виходили з міркувань високої політики. Тому, з одного боку,

помилково відносити здебільшого протиправну політику в державі щодо старообрядництва суто на рахунок офіційної православної церкви, а, з іншого, вважати, що остання була стороннім спостерігачем репресій, гонінь прихильників дониконівського православ'я, що відбувалися в XVII – XIX ст.

Близьке розташування поселень до кордонів Російської імперії визначило терпляче ставлення влади до старообрядців. В цей час підтримувалися досить коректні взаємовідносини між старообрядцями й представниками державної влади. Географічне положення краю давало можливість успішно розвиватись господарству. Тому поява російських поселенців в глухому межиріччі Дунаю і Дністра зіграла важливу роль в процесі заселення і економічного освоєння цього району в XVII – на початку XVIII ст.

Однак, що стосується наслідків та впливу старообрядців на подальший історичний розвиток країни, то слід зазначити, що були в цьому явищі і негативні моменти, які призвели до того, що під впливом фанатиків-проповідників відбувалося самоспалення сотень розкольників, нерідко разом з родинами. Керівники розколу проповідували ненависть до нововведень й тим самим взагалі до всього нового, сіяли ворожнечу до інших народів та їх культури.

Позитивним слід вважати те, що в середовищі розкольників-старовірів ретельно зберігалися і переписувалися старовинні книжки і рукописи, що сприяло збереженню цінних пам'яток вітчизняної культури. Переслідування з боку влади змушувало старообрядців переселятися на нові землі, об'єктивно сприяючи внутрішній колонізації в країні.

Хоча старообрядництво – явище цілком російське, певне місце в історії православної церкви на українських землях воно займає. У міру того, як у Росії політика роз'яснень, умовлянь, викривань щодо прихильників дониконівської православної церкви виявляла свою безрезультатність і змінювалася політикою переслідувань, гонінь, репресій з боку держави та Синоду («канцелярия розыскных раскольничьих дел»), ширилася міграція старообрядців-утікачів на окраїни України. Одним з таких місць став південь Бессарабії. Старовіри пройшли складний, багатогранний шлях історичного розвитку за довгі десятиліття свого перебування на цій землі. Багато в чому цей шлях визначала політика держав, на чий території оселялися російські утікачі в кінці XVII – на початку XVIII ст. та в інші історичні епохи.

Різні держави (Росія, Туреччина, Румунія), володіючи бессарабською землею, давали згоду на поселення в цих краях старообрядців-липован, керувалися своїми політичними та економічними інтересами. Отже, старообрядницькі общини Південної Бессарабії перебували в особливих умовах розвитку, не притаманних старообрядцям іншої частини Російської імперії. Старовіри зуміли використати цю ситуацію на свою користь – створили Ізмаїльсько-Бессарабську старообрядницьку єпархію (1857 р.).

Старообрядницьке населення Південної Бессарабії вело замкнуте життя. З одного боку, до цього призводила релігійна відокремленість, а, з іншого, старовіри вважали себе вище решти населення. Стосунки із запорізькими козаками

були спочатку ворожими, але потім російські поселенці дотримувалися добрих, переважно господарчих відносин з ними. Те, що чиновники та військові командири певний час не добиралися до Бессарабії, забезпечувало в цілому відносний спокій старовірів. Міркування самозбереження визначали релігійну поведінку старовірів – вони не робили спроб розширити коло своїх прихильників за рахунок інших народів.

Старообрядницьке населення завдяки своїй колонізаторській діяльності розширило кордони Російської імперії. Не дивлячись на законсервованість своїх общин, старообрядці Південної Бессарабії сприяли її економічному та господарському розвитку завдяки своїй активній торговій та господарській діяльності.

Отже, можна сказати, що відокремленість старовірів призвела до того, що гоніння на прихильників давньої віри, метою яких було приєднання їх до пануючої церкви, закінчилися безрезультатно. Залишившись не такими, як всі, старообрядці зберегли свою самобутність та віру.

Один з варіантів послаблення розколу РПЦ вбачала в єдиновірстві. Спроби його запровадження вживались ще на початку XIX ст. У 1826 р. некрасівці-старообрядці, що проживали в м. Ізмаїлі, звернулися до цивільного начальства з проханням про те, щоб у них було дозволено відбувати служби церковному священику Михайлову, що прибув до них з Калузької губернії. Новоросійський генерал-губернатор, уповноважений намісник Бессарабської області, граф М.С.Воронцов повідомив про це архієпископа Кишинівської єпархії Дмитра Сулиму (1821–1844 рр.) для того, щоб він видав необхідне розпорядження. Архієпископ відповів: «Якщо ізмаїльські некрасівці та старообрядці погодяться, подібно старообрядцям м. Одеси, повернутися до лона православної церкви, тоді на підставі найвищого указу, даного самому святому урядуючому Синоду 1800 р. вересня 27 дня, їм надається право обирати і проміж себе достойних священиків які, по благословенню єпархіального архієрея, будуть відправляти для них службу Божу, таїнства за стародрукованими книгами». Тоді ж архієпископ Дмитро доручив ізмаїльському православному протоієрею М.Глизяну порадити некрасівцям, що проживають в м. Ізмаїлі, обрати зі свого середовища гідну людину для посвяти в священики. Протоієрей М.Глизян доповів архієпископу, що «він всіляко радив некрасівцям вчинити так, але вони заявили, що вже привезли з Росії готового священика»<sup>3</sup>. Перша спроба запровадити єдиновірство в Ізмаїльсько-Бессарабській старообрядницькій єпархії не вдалася.

Друга спроба запровадити єдиновірство відбулась за правління Кишинівською єпархією православного архіпастиря Неофіта (1892–1898 рр.). Архівні документи свідчать про заснування саме в Ізмаїльсько-Бессарабській старообрядницькій єпархії єдиновірської школи. Зокрема, місіонер 6-го відділення Кишинівської єпархії Феодосій Воловій в своєму рапорті від 1894 р. в Ізмаїльську міську управу зазначає, що «необхідність дійсної освіти визнається нашими ізмаїльськими старообрядцями, серед яких більш розумні втратили із

старообрядництвом вже усякий зв'язок і стали чадами святої православної церкви – вірного орієнтиру в релігійній освіті. На початку цього року до мене звернулись так звані єдиновірці з проханням про допомогу для відкриття церковно-приходського училища»<sup>4</sup>. За донесенням в Ізмаїльську міську управу уповноважених від єдиновірської громади м. Ізмаїла Івана та Єрмолая Душакових, «святий Синод дав дозвіл на відкриття в м. Ізмаїлі єдиновірського приходу з церквою та школою із забезпеченням церковного причту жалуванням від казни»<sup>5</sup>. Таким чином, за клопотанням Неофіта, єдиновірський прихід був відкритий 19 лютого 1895 р. з призначенням для нього жалування (священнику 300 руб., псаломщику 100 руб.). В наступному році в м. Ізмаїлі була побудована єдиновірська церква. Через 5 днів після освячення вона була спалена. Але оскільки вона була застрахована, то отримана була страхова премія у розмірі 12 500 руб. На ці гроші влаштована була інша кам'яна церква протягом 1897–1898 рр. і 16 жовтня 1898 р. урочисто освячена преосвященним Аркадієм<sup>6</sup>.

Результатом діяльності місіонерів став перехід деяких старообрядців в православ'я. Хоча таких було небагато, але серед них були особи, які зіграли свого часу помітну роль в старообрядництві Ізмаїльського повіту.

Дій Несторович Качалкін – 65-річний старець, повірений з боку ізмаїльських некрасівців, по різних справах був в Москві, в Петербурзі, був радником та співробітником старообрядницького єпископа Анастасія, був його секретарем в єпархії. В останні два роки Д.Качалкін під впливом місіонерських бесід виявив рішучість залишити старообрядництво та приєднатися до православ'я. Анастасій дізнався про це і всіляко намагався відмовити його, але марно.

Ферапонт Івлев родом із Старої Некрасівки був старообрядницьким вчителем. За свою начитаність і бездоганну поведінку вважався першим кандидатом у священники. Разом з Качалкіним вели бесіди зі своїми родичами по вірі.

Авраам Осипов був старообрядницьким священником Архангело-Михайлівського монастиря Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії, який також перейшов у православ'я<sup>7</sup>.

Переходи старообрядців до єдиновірської громади настільки сколихнули ізмаїльських старообрядців, що вони почали вступати в полеміку з православними. Старообрядці переслідували своїх єдиновірців, які сумнівались в істинності старообрядницького вчення. Православний вчитель В.Праведний в своїй статті «Жебріанські старообрядці (із записок сільського вчителя)», яка була вміщена в КЄВ за 1891 р., пише, що «липовани, узявшись за дубинки, вигнали із села священника Ф.Усова за його перехід до православ'я»<sup>8</sup>.

Апологет старообрядництва Ф.Мельников, розуміючи в єдиновірстві наймогутніший засіб підризу устоїв старообрядництва, в своїй старообрядницькій газеті «Слово правди» у № 6 за 1898 р. надрукував статтю «Дещо про єдиновірство та єдиновірців», яка була розповсюджена окремою брошурою в Ізмаїлі та повіті. За словами Ф.Мельникова, «Єдиновірці – це колишні старообрядці, але зараз при кожному вдалому випадку прагнуть відхреститися від

своєї належності до старообрядництва. Вони відмінні від старообрядців тим, що мають своїх священиків, які підпорядковуються ортодоксальній церкві»<sup>9</sup>.

Ці статті викликали великий резонанс серед православних місіонерів, які намагались дати своє пояснення, яке б характеризувало єдиновірців з позитивного боку. У зв'язку з цим на сторінках КСВ в № 9–14 за 1898 р. виходять друком статті Ф.Мельникова з поясненням редакції КСВ. На сторінках 8 номеру КСВ за 1895 р. вийшла друком стаття ізмаїльського старообрядця Єрмолая Душакова, в якій автор наводить істинні переваги православної церкви та помилки старообрядницького вчення. Подібні статті виходили друком дуже часто, в яких православні (а в минулому – старообрядці) повчали своїх братів «у плоті і крові» щодо хибності їх віри<sup>10</sup>.

У зв'язку з цими подіями старообрядницький єпископ Анастасій (Лебедев) у 1902 р. видає розпорядження про невідвідування старообрядцями місіонерських бесід. На противагу православним місіонерам в цьому ж році в Ізмаїльському повіті запровадилась посада «противониконівського місіонера» в особі священика Архангело-Михайлівського старообрядницького монастиря Веніаміна Резанова. За даними православних місіонерів: «Цей апологет розколу, що отримав як би офіційне призначення з боку єпископа Анастасія, роз'їжджає по Ізмаїльському повіту і укріплює розкол своїми бесідами і розповсюджує брошури, направлені проти святої церкви. За його ініціативою старообрядці на дверях своїх церков прибили дощечки, на яких намальована двоперстно складена правиця і написано під правицею: «Аще кто сего до наст крестного до не употребляетъ, до есть яко печать антихристову» (Великий Катихизис, с.102)<sup>11</sup>.

3 і 10 березня 1902 р. в м. Ізмаїлі відбулися публічні бесіди з двома місіонерами розкольниками і православними В.Резанова і Ф.Воловія. Останній відзначив: «Підкуплива простота і релігійність складають відмінну рису етичного вигляду розкольничого місіонера Резанова»<sup>12</sup>.

За даними православних місіонерів, публічні бесіди старовіри відвідували неохоче, на захист своєї віри вони пропонували статті колишнього старообрядницького архімандрита Михайла. На особистих бесідах проявляли більшу активність, були більш відвертими. Старообрядці Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії отримували настанови з Москви, в яких заборонялось відвідувати місіонерські бесіди, від яких «виходить розлад душевний і хитання у відданості давньопраславної вірі». Православні місіонери зазначають, що керуючись статтями професора М.Каптерева, старообрядці нападають з особливою ненавистю на собор 1655 р., вони кажуть, що цей собор «не був виявленням вільного голосу всієї російської церкви, а особистою справою Никона, який діяв під впливом навіювань випадково заїжджого до Москви по милостиню антиохійського патріарха Макарія, оскільки члени собору зовсім не схвалювали перебудови росіянами церковних чинів та обрядів, що проводив Никон, і якщо вони не повставали проти нього на соборі, то тільки тому, що боялися жорстокої розправи з боку Никона, який не допускав ніякої суперечності своїм діям, що ясно видно на прикладі єпископа Павла Коломенського»<sup>13</sup>.

Старообрядці для полеміки з місіонерами також цитували статтю «Громогласова с раскольником»: «Я в своїх статтях постійно уникав цих сумнівних термінів і думаю, що нічого не можна мати против того, щоб їх вважати духовними ієрархічними особами»<sup>14</sup>.

Під час діяльності Ізмаїльсько-Бессарабської старообрядницької єпархії частка єдиновірців неухильно скорочувалася, тоді як частка «розкольників» в цілому знаходилася приблизно на одному і тому ж рівні протягом більш ніж 60 років. Відсутність у 1870-х р. приєднань до РПЦ на правах єдиновірства дозволяє стверджувати, що спочатку така форма не користувалася серед старообрядців Південної Бессарабії популярністю.

Місіонерський з'їзди Кишинівської єпархії в кінці XIX ст. дійшли висновку, що єдиновірство в Ізмаїльсько-Бессарабській старообрядницькій єпархії не отримало розповсюдження і з часом перестало існувати. Такий процес мав ряд причин. Перша з них – те, що приєднання здійснювалося поспіхом, без належної підготовки неофітів. Другою причиною було формальне з боку старообрядців приєднання із причини можливості відкрито слідувати вірі батьків, зокрема – можливість укласти шлюб за старим обрядом. Третя причина – змішаний склад селищ, що входять до складу єдиновірського приходу. Четвертою причиною був низький загальний освітній рівень єдиновірських священників. П'ята причина полягала в недостатньому забезпеченні єдиновірських церков богослужбовою літературою, що приводило до спотворення служби, подиву єдиновірців і прямого обурення старообрядців. Самостійною причиною було невіддале, з погляду семантики слова, найменування старообрядців, що приймають ієрархію РПЦ, «єдиновірцями». Останньою з причин є поява на півдні Бессарабії в другій половині 1860-х р. Ф.Мельникова, С.Кравцова та І.Усова, які поклали край переходу старообрядців до єдиновірських приходів<sup>15</sup>.

Можна погодитися з М.Покровським, що невдала спроба використання гнучкої тактики єдиновірства для ліквідації старообрядництва яскраво свідчить про те, що само старообрядництво не «зводилося лише до формального обрядового протесту; розкол на Русі мав глибоке коріння соціального протесту проти пануючої церкви, держави та їх ідеології»<sup>16</sup>.

Однак, на думку деяких дослідників книжності старообрядництва, бессарабські старообрядці, які не відчули таких утисків, як їх одновірці з центру Росії, займались не полемікою з православними, а зберігали етнічну культуру та істинну віру, що і знайшло відображення на сторінках їх видань.

<sup>1</sup> Національні меншини в Україні: Інформ.-бібліогр. покажчик / І.Винниченко (упоряд.): Інститут досліджень діаспори. – К., 2000. – С.87.

<sup>2</sup> Пригарин О.А. Формирование старообрядческого населения Придунавья в конце XVIII – начале XIX вв. // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. – Вып.3. – Одесса, 2007. – С.26.

<sup>3</sup> Воловей Ф. Отчёт епархиального миссионера южного района Кишинёвской епархии за 1900 г. // Кишинёвские епархиальные ведомости. – 1901. – № 18. – С.400.

<sup>4</sup> ЦДІАК України. – Ф.442. Киевского, подольского и волынского генерал-губернатора. – Оп.795. – Спр.16. Донесення про надання Австрійським урядом дозволу російським розкольникам у Буковині вибрати єпископа з числа їх одновірців у Росії. 1845 р. – Арк. 6.

<sup>5</sup> Там само. – Арк. 7.

<sup>6</sup> *Воловей Ф.* Указ. соч. – С.401.

<sup>7</sup> Там же. – С.403.

<sup>8</sup> *Праведный В.* Жебриянские старообрядцы (Из записок сельского учителя) // Кишиневские епархиальные ведомости. – 1891. – № 16. – С.494.

<sup>9</sup> *Воловей Ф.* Указ. соч. – С.405.

<sup>10</sup> *Виденеева А.Е.* Ростовский архиерейский дом и система епархиального управления в России XVIII века / А.Е. Виденеева; отв. ред. С.М. Каштанов; Ин-т всеобщей истории. – М., 2004. – С.128.

<sup>11</sup> *Воловей Ф.* Указ.соч. – С.232.

<sup>12</sup> Там же. – С.406.

<sup>13</sup> НАРМ. – Ф.208. Кишинёвская духовная консистория. – Оп. 2. – Спр. 412. Отчет измаильского протоиерея Глызьяна Никиты об исполнении указов Кишинёвской духовной консистории за январь – июнь 1833 г. – Арк. 13.

<sup>14</sup> Там же. – Арк.14.

<sup>15</sup> Старообрядческая мысль (Ежемесячный церковно-общественный журнал). – Москва, 1916. – С.137.

<sup>16</sup> *Покровский Н.* Русские епархии в XVI – XIX вв., их открытие, состав и пределы: Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. – Т.2. – Казань, 1913. – С.137.